

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'374-055.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-1-43>

Лариса АЗАРОВА,

orcid.org/0000-0002-2631-8151

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри мовознавства*

*Вінницького національного технічного університету
(Вінниця, Україна) azarova.larusa@gmail.com*

Тетяна ПУСТОВІТ,

orcid.org/0000-0001-9343-3240

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства*

*Вінницького національного технічного університету
(Вінниця, Україна) tetyanatuleneva@gmail.com*

Людмила ГОРЧИНСЬКА,

orcid.org/0000-0002-4614-4371

старший викладач кафедри мовознавства

*Вінницького національного технічного університету
(Вінниця, Україна) amila5@ukr.net*

«СЛОВНИК ДІЛОВОЇ МОВИ» М. ДОРОШЕНКА, М. СТАНІСЛАВСЬКОГО, В. СТРАШКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕМІНІТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу російсько-українського «Словника ділової мови: термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського та В. Страшкевича (СДМ) з погляду його значення як складової процесу становлення офіційно-ділового стилю в українській мові початку ХХ ст., а також як цінного джерела для визначення ступеню репрезентації запропонованих до вживання в офіційному мовленні фемінітивів.

Метою дослідження є осмислення досвіду укладення СДМ з погляду подання у ньому фемінітивів шляхом узагальнення результатів вивчення цієї лексикографічної праці як з боку формування офіційно-ділового стилю в українській мові, так і в контексті еволюції фемінітивної системи у діловій українській мові. Для досягнення цієї мети проаналізовано наявні дослідження, у яких вказаний словник є предметом розгляду. Особливу увагу приділено питанню репрезентації фемінітивної підсистеми у лексикографічній праці, що покликана унормувати ділову українськомовну комунікацію.

Результати дослідження виявили, що на разі чітко відокремилися два напрями у дослідженні СДМ: в роботах одних науковців словник постає як етап у формуванні офіційно-ділового стилю в українській мові; у дослідженнях інших – як етап еволюції фемінітивної підсистеми лексичної системи української мови, на якому допускалося використання фемінітивів у діловій комунікації. Вказано підстави для такого розмежування аспектів досліджень СДМ: з одного боку, автори СДМ не коментують подання фемінітивів, з іншого – у сучасному офіційно-діловому стилі українській літературної мови вживання фемінітивів є ненормативним.

Окреслено також перспективи подальших досліджень, які передбачають, зокрема, систематизоване дослідження процесу складання норм ділової мови у комплексі зі специфікою входження до її складу фемінітивів з метою найбільш повного осмислення процесів та наслідків сучасної фемінітивної «неологізації».

***Ключові слова:** українська лексикографія, доба українізації, ділова українська мова, фемінітив, фемінітивна підсистема, словниковий реєстр.*

Larisa AZAROVA,

orcid.org/0000-0002-2631-8151

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Linguistics*

*Vinnitsia National Technical University
(Vinnitsia, Ukraine) azarova.larusa@gmail.com*

Tetyana PUSTOVIT,

orcid.org/0000-0001-9343-3240

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Linguistics
Vinnytsia National Technical University
(Vinnytsia, Ukraine) tetyanatuleneva@gmail.com*

Lyudmyla HORCHYNSKA,

orcid.org/0000-0002-4614-4371

*Senior Lecturer at the Department of Linguistics
Vinnytsia National Technical University
(Vinnytsia, Ukraine) amila5@ukr.net*

“THE BUSINESS LANGUAGE DICTIONARY” BY M. DOROSHENKO, M. STANISLAVSKYI, V. STRASHKEVYCH IN THE CONTEXT OF THE STUDY OF FEMINATIVES IN UKRAINIAN BUSINESS LANGUAGE

The article is dedicated to the analysis of the Russian-Ukrainian "Dictionary of Business Language: Terminology and Phraseology" by M. Doroshenko, M. Stanislavskiy, and V. Strashkevych (DBL) from the perspective of its significance as a component in the development of the official-business style in the Ukrainian language at the beginning of the 20th century. It is also examined as a valuable source for determining the degree of representation of feminine nouns (feminatives) proposed for use in official speech.

The aim of the study is to explore the experience of compiling the DBL, with a focus on the presentation of feminatives, by summarizing the results of analyzing this lexicographic work both in terms of the formation of the official-business style in the Ukrainian language and in the context of the evolution of the feminine system in Ukrainian business communication. To achieve this goal, existing studies in which this dictionary is the subject of analysis were reviewed. Special attention was given to the representation of the feminine subsystem in this lexicographic work, which was intended to standardize Ukrainian-language business communication.

The results of the study revealed that two distinct directions have emerged in the research on the DBL. In the works of some scholars, the dictionary is viewed as a stage in the formation of the official-business style in the Ukrainian language; in others, it is seen as a stage in the evolution of the feminine subsystem of the Ukrainian lexical system, during which the use of feminatives in business communication was allowed. The reasons for such differentiation in research perspectives on the DBL were highlighted: on the one hand, the authors of the DBL did not comment on the inclusion of feminatives; on the other hand, in the contemporary official-business style of the Ukrainian literary language, the use of feminatives is considered non-normative.

The article also outlines prospects for further research, which include, in particular, a systematic study of the process of establishing norms for business language, combined with the specifics of integrating feminatives into it, aiming for the most comprehensive understanding of the processes and consequences of modern feminine "neologization."

Key words: *Ukrainian lexicography, era of Ukrainization, Ukrainian business language, feminine, feminine subsystem, dictionary register.*

Постановка проблеми. Чисельні різноманітні та багатоаспектні дослідження української мови, прагнення осягнути процеси вибудовування національної писемної традиції та специфіки формування й еволюціонування окремих мовних явищ зумовили потребу в аналізі одного з найважливіших елементів мовної системи – субстантивів зі значенням особи жіночої статі.

Сучасний соціум активно еволюціонує в напрямку гендерної рівності, і мовні засоби, що відображають суспільне сприйняття ролі жінки у ньому, набувають на разі особливого значення й привертають увагу науковців різних галузей знань. Для лінгвістів фемінітивна підсистема є важливим аспектом граматичної та лексичної структури української мови, формування, розви-

ток та сучасні трансформації якої є цінним джерелом для аналізу внутрішніх механізмів функціонування мови, зокрема процесів словотворення, семантичного розширення та, зокрема, лексикографічної стандартизації.

Як зазначає М. Брус, «фемінітивна підсистема формувалася впродовж усієї історії розвитку української мови і стала відбиттям багатьох власних діахронних і синхронних лінгвальних явищ – від глибоких дописемних часів і протягом усієї писемної доби, із показовими, численними й прогресивними змінами в межах кожного синхронного зрізу. Зберігаючи питомі зв'язки, фемінітивна підсистема зазнавала розширення і збагачення від одного синхронного зрізу до іншого» (Брус, 2019: 5).

Фемінітиви (ми обрали варіант терміна, що запропонувала М. Брус) впевнено утверджуються як важливий елемент сучасної мовної практики: відновлюються забуті номінації, формуються нові лексичні одиниці та їх варіанти на основі вживаних сьогодні мовних моделей, переосмислюються значення окремих традиційних найменувань жінок у контексті сучасності. Попри те, що ставлення до таких мовних одиниць серед науковців і широкого загалу залишається суперечливим, очевидним є факт їхнього дедалі активнішого вживання у різних сферах мовлення – і в неформальному повсякденному спілкуванні, і навіть в офіційно-діловому дискурсі. Відповідно, постала потреба у лексикографічному упорядкуванні фемінітивної підсистеми – потреба, спричинена як внутрішньомовними, так і зовнішніми соціальними факторами.

Найбільш дискусійним є питання вживання фемінітивів в офіційно-діловій комунікації, тому необхідність укладання словника сучасного ділового мовлення, який враховував би наявність фемінітивів, набуває все більшої актуальності і є надзвичайно важливим як для забезпечення функціонування та розвитку фемінітивної підсистеми, так і україномовної офіційно-ділової комунікації загалом, оскільки лексикографічне упорядкування дозволяє створити єдині мовні стандарти для вживання фемінітивів у професійній сфері, сприяючи уникненню двозначності, неточності, непорозуміння, полегшує роботу у сфері документообігу, забезпечуючи коректність використання мовних одиниць в організаційно-виробничому процесі. Робота над таким словником також зумовить збагачення фемінітивної підсистеми через фіксування нових лексем, що виникають у процесі адаптації мови до потреб сучасного суспільства, а це є важливим для номінації широкого спектру професій та посад, які нині обіймають жінки. Доцільне розміщення фемінітивів у словнику ділової мови одночасно фіксує зміни у суспільній свідомості, відображаючи сучасну роль жінки в професійній діяльності та надає державним службовцям, юристам, журналістам, викладачам, перекладачам та іншим фахівцям точні мовні інструменти для створення документів, публікацій, звернень, звітів тощо, забезпечивши доступ до нормативного джерела. Загалом, укладання словника ділової мови з урахуванням фемінітивної підсистеми сприятиме не лише розвитку та стабілізації цієї мовної категорії, але й забезпечить її органічну інтеграцію в офіційний і професійний дискурс, що є важливим кроком до забезпечення мовної компетентності та соціокультурної ідентичності. Звичайно, укла-

дання такого словника є вкрай складним, багатоаспектним процесом, вимагає інтеграції зусиль спеціалістів різних галузей, наукової ґрунтовності, технічної майстерності й організаційного планування.

Серед усього зазначеного вище важливим етапом є вивчення досвіду попередників, адже українська лексикографія має тривалий досвід щодо укладання різноманітних словників, і нехтувати цим досвідом було б вкрай недалекоглядним.

Словники попередніх років не лише відображають мовні норми свого часу, зокрема й вживання фемінітивів, але й демонструють методи систематизації лексики та стилістичних підходів до укладання словника. Вивчення таких підходів дозволяє визначити, які рішення були ефективними, а які виявилися недієвими, уникнути повторення помилок. Ретроспективне вивчення словників попередніх років дозволяє простежити, як змінювалися мовні тенденції, які фемінітиви були в ужитку в певний період, а які з'явилися пізніше. Це сприяє збереженню спадковості у мовній культурі українців та обґрунтованому адаптуванню фемінітивів до сучасних потреб. Досвід укладання словників нашими попередниками надає можливість проаналізувати, зокрема, як розвивалося українське ділове мовлення та які зміни відбулися в його структурі, що дозволить виявити, наскільки сучасні мовні потреби збігаються з попередніми тенденціями, і забезпечити баланс між традицією та новаціями. У словниках попередніх років зафіксовано або відсутність фемінітивів, або їх часткова репрезентація, і аналіз того, як і чому їх додавали або ігнорували, які критерії застосовувалися для визнання певних номінацій нормативними, сприятиме виопрацюванню ефективніших засад для створення сучасного словника.

Отже, вивчення попереднього досвіду укладання словників уможливує інтеграцію ефективних практик, урахування суспільно-мовних трансформацій та уникнення помилок, що створить основу для ефективного укладання актуального словника української ділової мови, який відповідатиме сучасним стандартам, врахувати фемінітивну підсистему, виходячи з принципів доцільності й точності офіційно-ділового мовлення.

На окрему увагу заслуговують словники 20–30-х років ХХ ст., доби українізації, яка була позначена пошуками свого, питомого, національного, відповідно – й бурхливим мовотворенням шляхом проб і помилок (Архангельська, 2021: 427). Проте окремих розвідок, які б докладно розглядали особливості кожного з лексикографічних намагань цього періоду, на

теперішній час недостатньо. Зокрема, важливе значення як складова процесу становлення офіційно-ділового стилю в українській мові початку ХХ ст., а також як цінне джерело для визначення ступеню репрезентації запропонованих до вживання в офіційному мовленні фемінітивів має російсько-український «Словник ділової мови: термінологія та фразеологія» Миколи Дорошенка, Миколи Станіславського та Володимира Страшкевича. Проте лише у поодиноких працях мовознавців, присвячених лексикографічній фіксації фемінітивів, теоретично осмислено досвід укладання цього словника; у деяких роботах він згадується побіжно, тому на разі виникає потреба в узагальненні наявних відомостей, оскільки постає питання, яким чином цей словник репрезентує фемінітивну підсистему у діловому мовленні, відображаючи мовні реалії свого часу, які особливості спостерігаємо в його структурі у контексті еволюції ділової української мови, а також як ці зміни корелюють із сучасними тенденціями та дослідженнями.

Аналіз досліджень. Фіксація фемінітивів та їх вивчення у різних аспектах мають в українській лінгвістиці давню історію. Різноманітні джерела надають сучасним науковцям багатий матеріал, що уможливує прослідковування еволюції фемінітивної підсистеми в українській мові. Вже в граматиках XVI–XVII ст. виявлено фемінітиви різної будови як загальні найменування жіночого роду («Грамматіки славенскиа...» М. Смотрицького (1619), («Грамматика слов'янська» І. Ужевича (1645). Словотвірні ознаки фемінітивів було систематизовано у граматиках XIX–XX ст. («Українська грамматика» Є. Тимченка (1907). Загалом ранні дослідження з граматики (XVI–поч. ХХ ст.) зафіксували значний матеріал щодо словотворення, відмінювання і вживання фемінітивів, тим самим заклавши підґрунтя для подальшого вивчення субстантивів зі значенням жіночості (Брус, 2019: 6–7).

У ХХ ст. дослідники приділили значну увагу питанням творення та вживання фемінітивів. Тут можна відзначити праці: «Норми української літературної мови» О. Синявського (1941), «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського (1951), «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.» Л. Гумецької (1958), «Історична морфологія української мови» С. Бевзенка (1960), «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» за ред. І. Білодіда (1969) та ін.). Визначальні ідеї щодо підходів до вивчення історії формування фемінітивів в українській мові викладено в працях П. Біло-

усенка, Л. Гумецької, І. Ковалика, В. Німчука, О. Потебні, С. Самійленка та ін. Таким чином в українській лінгвістиці було створено підґрунтя для виокремлення у мовній системі фемінітивної підсистеми, у якій було чітко визначено предмет і об'єкт дослідження, методологічні основи, завдання, термінологію.

Сучасний етап дослідження фемінітивів закономірно спрямований на виявлення найновіших тенденцій динаміки творення, функціонування, унормування загальних найменувань осіб жіночої статі. Активно зростає чисельність розвідок, що цілеспрямовано аналізують генезу, еволюцію та специфіку сучасних процесів творення й функціонування фемінітивів (А. Архангельська, Н. Бабич, М. Брус, А. Нелюба, О. Пода, Я. Пузиренко та ін.), а також укладаються сучасні словники української мови, де представлена й фемінітивна лексика (М. Брус, Є. Карпіловська, М. Годована, А. Нелюба та ін.).

Щодо дослідження лексикографічної фіксації фемінітивів в українських словниках, то характер їхнього лексикографічного опису в ХХ–XXI столітті до сьогодні є предметом аналізу лише декількох мовознавчих студій (Т. Космеди, Я. Пузиренко, А. Таран та ін.), серед яких потрібно відзначити ґрунтовні дослідження М. Брус та А. Архангельської, які зробили найвагоміший внесок у вивчення як самих фемінітивів, так і особливостей їхнього лексикографічного кодування.

М. Брус, яка на сьогодні є одним з провідних фахівців у дослідженні новітніх тенденцій фемінізації, зосереджує увагу на питаннях генези, еволюції та функціонуванні фемінітивів. Її дослідження висвітлюють історію формування жіночих найменувань у різні періоди розвитку української мови, аналізують їхні словотворчі особливості та соціокультурні аспекти. Монографія «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» (2019) стала ключовою роботою, у якій узагальнено результати багаторічних досліджень, обґрунтовано та впроваджено у науковий обіг низку лінгвістичних понять і термінів. Серед іншого у монографії розглянуто проблему функціонування фемінітивів в офіційно-діловому мовленні. Також М. Брус здійснено лексикографічне впорядкування фемінітивів в історичному словнику, який є другою частиною та джерельним матеріалом вказаної вище монографії, а у статті «Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові» (2022) узагальнено досвід лексикографування фемінітивів у лінгвоукраїністиці з оцінкою його давніх і теперішніх напрацювань, визначено пріоритетні

напрями в сучасному нормуванні та кодифікуванні номінацій зі значенням особи жіночої статі (Брус, 2022).

Докладний ретроспективний аналіз способів фіксації фемінативів у лексикографічних працях української мови, виданих у ХХ–ХХІ ст., подано у розвідках А. Архангельської. У монографії «Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику» (2019) виявлено стимули та чинники новітньої фемінізації назв осіб жіночої статі в контексті загальних процесів мовної та соціальної динаміки новітньої української доби. Дослідниця, зокрема, розглядає фемінитиви «як результат активної творчості та діяльності українського народу, окремих особистостей чи конкретних інститутів» (Брус, 2021: 129), надавши аналіз фемінитивів на матеріалі словників ХХ ст.: «Словника української мови» Д. Яворницького (1920), «Російсько-українського словника» в 4 т. за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933) та низки інших, серед яких і російсько-український «Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського та В. Страшкевича (СДМ). І це чи не єдина розвідка, де фемінитивна підсистема розглянута як складова термінології ділового мовлення в історичному зрізі.

Як окремий предмет аналізу СДМ цікавить поодинокі науковців з погляду формування офіційно-ділового стилю в українській мові. Тут можна зазначити роботу П. Науменка «Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича у процесах формування культури ділової комунікації» (2021), у якій розглянуто загальні відомості про ділову мову та розвиток ділової комунікації й схарактеризовано СДМ з метою визначити його роль у формуванні культури ділової комунікації студентів; а також монографію О. Боярчук «Лексика і фразеологія української ділової мови у словниках ХХ – початку ХХІ ст.» (2023), у якій на матеріалі 37 словників, включаючи СДМ, окреслено динамічні процеси в лексиці та фразеології української ділової мови досліджуваного періоду. Але, безумовно, найбільш докладну і деталізовану характеристику СДМ, історію його створення, обґрунтування його цінності для української лексикографії подано у зверненні «До читача» у репринтному виданні (2018), авторами якої є П. Гриценко та В. Брицин.

Мета нашої розвідки – осмислити досвід укладення «Словника ділової мови: термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича з погляду подання у ньому фемінитивів, узагальнивши результати вивчення цієї

лексикографічної праці як з боку формування офіційно-ділового стилю в українській мові, так і в контексті еволюції фемінитивної системи у діловій мові.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, перші десятиліття ХХ ст. відзначаються як один з найбільш складних та суперечливих етапів у формуванні, унормуванні та стандартизації української літературної мови, що було спричинене вимушеним співіснуванням української мови з іншими на територіях, що належали різним державам. Це, звичайно, впливало на розвиток літературної мови, яка вкрай потребувала нормативної єдності в усіх сферах комунікації, а особливо в діловому спілкуванні, у той час як офіційно-діловий стиль не був сформованим, не була виопрацьована ділова термінологія, що суттєво утруднювало роботу лексикографів. Проте цей період став чи не найбільш плідним в українському словникарстві: В. Кубайчук надав перелік, що містить понад дві сотні укладених у цей період словників (Кубайчук, 2004: 130). Якість більшості словників, однак, була невисокою: «Словники різнилися якістю, але загалом їхній рівень був невисокий, – зазначає Ю. Шевельов. – Як правило вони склалися похапцем, щоб задовольнити нагальну потребу, а їхнім упорядникам часто-густо бракувало лексикографічних знань» (Шевельов, 2008: 112). У цьому переліку були й російсько-українські словники з ділової мови та правничої термінології: О. Боярчук наводить перелік з десяти таких словників, виданих протягом 1917–1919 рр. (виділивши з проміж усіх «Російсько-український діловодний словник» Л. Падалки), і – з одинадцяти, виданих у 1923–1933 рр. (Боярчук, 2023: 39–39, 44).

О. Боярчук на матеріалі ділової лексикографії досліджує динаміку становлення норм офіційно-ділового стилю в українській мові, виявляючи та характеризуючи основні етапи та тенденції його розвитку; в центрі уваги дослідниці – порівняльний аналіз лексем, що містяться у словниках, тому в її роботі здійснено ґрунтовну порівняльну характеристику словників ділової мови ХХ – початку ХХІ століть, зокрема у цьому контексті схарактеризовано СДМ у порівнянні зі словником «Фразеологія ділової мови» В. Підмогильного і Є. Плужника. Поставлені завдання не передбачають акцентування уваги на фемінитивах, проте виявлення головних засад формування реєстру СДМ створило міцне підґрунтя для подальшої систематизації представленої в ньому фемінитивної лексики, оскільки наукова фундаментальна якість словника констатована як закономірний наслідок історії його укладання.

Перед усім, автори СДМ були кваліфікованими лексикографами, співробітниками Інституту української наукової мови Української академії наук, створення якого у 1921 році вивело українську лексикографію на новий рівень, забезпечивши централізоване керування у галузі укладання термінологічних словників, потреба у яких гостро відчувалася у зв'язку з розширенням соціального функціонування української мови.

Упорядники СДМ, як і автори більшості словників періоду українізації, прагнули «дати громадянству, в результаті своєї праці, проєкт нормативного словника, цілком придатний для ділових стосунків і діловодства, складений на основі суто-народної мови і позбавлений специфічного – селянського, міського чи якогось місцевого (льокалізми) забарвлення» (СДМ, 1930: 6). Тут наперед звернемо увагу, що, зважаючи на цю настанову, наявність фемінітивів у реєстрі словника свідчить про той факт, що упорядники вважали їх позбавленими специфічного забарвлення і цілком придатними для ділових стосунків і діловодства.

Складність укладання цього словника полягала перед усім у тому, що ділове спілкування українською мовою перебувало у стані формування, офіційно-діловий стиль тільки починав складатися, тому й мовознавці, і лексикографи на основі глибоких знань закономірностей мовотворення вдавалися до пошуків і самостійного творення українськомовної ділової лексики та фразеології, і, можливо, через це укладачі СДМ назвали свою працю проєктом, підкресливши, що поданий реєстр вимагає подальшого опрацювання на шляху до створення сталої ділової термінології та нормативного словника. Проте, як зазначають дослідники «праця й у форматі проєкту містила необхідну базу мовних даних для здійснення практичного перекладу з російської мови на українську, подавала необхідні матеріали для осмислення мовленнєвих ситуацій і добору найбільш вдалих українськомовних засобів для ділової комунікації» (СДМ, 2018: V).

Дослідники характеризують СДМ як найповніший та авторитетніший серед усіх словників ділової мови, виданих у 20-х роках минулого століття (Боярчук, 2023: 50) і мають для цього усі підстави, зокрема викликає повагу перелік застосованих джерел, опрацьованих упорядниками. Звичайно, вони не могли оминати попередні авторитетні лексикографічні видання – «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки, «Словарь української мови» Б. Грінченка – проте поряд з ними «Практичний правничий словник російсько-український» С. Веретки та М. Матвієвського, «Російсько-український словник ділової мови» М. Гладкого та К. Туркало, «Фразеологію ділової мови» В. Підмогильного та Є. Плужника, «Російсько-український словник правничої мови», «Російсько-український словник банкового діловодства» В. Орловського та І. Шелудька. На той час це були найновіші видання з впорядкування української термінології. Добиралася ділова лексика також документації різних відділів державних установ (листів, договорів, кошторисів, інструкцій тощо). Не знехтували упорядники СДМ і творчим досвідом укладачів кишенькових словничків періоду визвольних змагань (СДМ, 1930: 6–7).

Упорядники СДМ чітко визначили і виклали у передмові головні засади реєстру словника: 1) максимально уникали архаїзмів (брали «тільки зрозумілі, якщо не було відповідного сучасного слова і архаїзм не мав на собі відслідків чужої нам ідеології», зважаючи, що придатні до вживання «тільки такі терміни-перебутки з минулого, ..., з якими пов'язані вже нові поняття, подаючи до них в українській частині словника рівнобіжні сучасні розв'язання»; 2) уникали «новотворів», тобто кальок з російської мови, які автори СДМ не вважають «за догідний науковий матеріал»; 3) дотримувалися настанови щодо однозначності («До кожного слова (з російського реєстру) суто-термінологічного Секція подавала одно розв'язання, і тільки в окремих випадках, де виправдовувала практика і авторитетні джерела, подавала окрім одного рекомендованого ще другий, рівний йому термін»); 4) за потребою подавали й інтернаціоналізми («Тоді ж, коли в українській мові є свій влучний переклад, Секція додавала до інтернаціонального терміну й українське розв'язання, ніде, однак, не намагаючись запровадити за усяку ціну замість інтернаціонального терміну український») (СДМ, 1930: 6).

Серед завдань з добору мовних засобів, придатних для застосування у діловому мовленні, поставала й потреба визначитися щодо подання у СДМ фемінітивів. Вище ми вже звернули увагу на наявність фемінітивів у словнику, хоча самі упорядники не вказують ані на підстави для свого рішення щодо подання фемінітивів, ані на принципи їх добору. Можна вважати це однією з причин того, що на разі чітко відокремилися два напрями у дослідженні СДМ: 1) як значущого етапу у формуванні офіційно-ділового стилю в українській мові; 2) дослідження СДМ як не менш важливого етапу еволюції фемінітивної підсистеми в українській мові, на якому допускалося використання фемінітивів у діловій комунікації.

Проте граничне розмежування у напрямках дослідження має й інші підстави, зокрема особливості функціонування фемінітивів в офіційно-діловому та науковому стилях сучасної української мови, адже сьогодні все ще переважає чітка настанова: в офіційно-діловому та науковому стилях форма жіночого роду в офіційних назвах посад та професій визначається як ненормативна. Проте під тиском активного творення і розширеного вживання фемінітивів частина науковців (не кажучи вже про широкий загал) не тільки не проти, але й наполягає на перегляді нормативних засад цих стилів, намагаючись обґрунтувати доцільність вживання фемінітивів у документах, наукових текстах, усній діловій та науковій комунікації. Тут можна погодитися з А. Архангельською: такі ідеї «лише підсилюють некерованість процесів сьогочасної неофемінізації і відкривають простір до різкого маневрування в нормативно-стилістичній орієнтації української мови (Архангельська, 2019: 107). І оскільки прихильники сучасної фемінізації ділової мови найчастіше посиляються на мовні процеси доби українізації як «золотого віку», зокрема й фемінітивів, дослідниця здійснює ґрунтовний аналіз як граматичної традиції ХІХ – поч. ХХ ст., виявляючи погляди щодо закономірностей творення парних фемінізованих найменувань, так і засади фіксування фемінітивів у лексикографії цього періоду, щодо здобутків якого П. Гриценко слушно зауважує: «... лексика доби Українського Відродження зберігає значний матеріал, не освоєний наступними поколіннями словників. Таке освоєння не означає механічного перенесення у мовну практику початку ХХІ ст. лексики, семантики, типів словосполук української мови початку ХХ ст.; ідеться про творче й водночас критичне використання цієї спадщини, використання, а не замовчування» (Гриценко 2013: 6).

Розглядаючи найбільш значущі словники доби українізації, у тому числі і СДМ, А. Архангельська досліджує співвідношення маскулінних та фемінізованих одиниць на позначення жінки за цієї доби, передусім щодо активності творення професійно-статусних фемінітивів. Факти, виявлені в результаті аналізу фемінітивів у реєстрі СДМ, дозволили зробити висновок щодо нерегулярності фемінізації маскулінних найменувань осіб у той час (Архангельська, 2019: 162). Дослідниця не ставила за мету визначити, чи впливає співвідношення маскулінізмів та фемінітивів у СДМ на розвиток української ділової мови (а якщо впли-

ває, то як саме), проте отримані нею результати є підґрунтям для подальших досліджень у цьому напрямі: визначено кількість фемінізованих найменувань (487), лексеми згруповані на основі вираження родо-особових ознак, кількості українських відповідників та ін. Хоча в центрі нашої уваги СДМ, не можемо не зважити й на загальні висновки А. Архангелької щодо представлення фемінітивної системи у словниках доби українізації загалом, оскільки це стосується і СДМ (тут дозволимо собі розлогу цитату): «Про те, що укладачі проаналізованих нами словників доби українізації, ... не намагалися утворити парний до чоловічої назви фемінітив за будь-яку ціну, свідчить те, що маскулінізмів на позначення особи ... словник наводить значно більше, ніж парних фемінітивів. В одних із опрацьованих нами словників фемінітиви представлені більшою мірою, у інших меншою, що спричинилося й особистими поглядами та уподобаннями їх укладачів. ... Крім того, маємо зважити й на те, що фемінізовані позначення жінки не були основним завданням словникових реєстрів, а лише їх окремим сегментом, хтось із укладачів надавав їм більшої ваги, хтось – меншої» (Архангельська, 2019: 176–177).

Висновки. Узагальнення та осмислення результатів наявних на разі досліджень дозволило визначити «Словник ділової мови: термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича як цінне джерело для комплексного вивчення важливого етапу еволюції фемінітивної підсистеми на матеріалі лексикографічної праці, що у добу українізації постала як міцне підґрунтя для формування ділової української мови на національній мовній основі. На разі спостерігаємо два недотичних між собою підходи у дослідженні СУМ: з погляду історії становлення офіційно-ділового стилю в українській мові, в одних дослідженнях, і з боку відображення у ньому фемінітивної підсистеми лексичної системи української мови. Вважаємо, що виявлення головних засад формування реєстру СДМ уможливило подальшу систематизацію представленої в ньому лексики, зокрема й фемінітивної, а також результати цілеспрямованого виявлення та впорядкування поданих у ньому фемінітивів дозволять продовжити систематизоване дослідження процесу складання норм ділової мови у комплексі зі специфікою входження до її складу фемінітивів з метою найбільш повного осмислення процесів та наслідків сучасної фемінітивної «неологізації».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
2. Архангельська А. Лексикографічна фіксація фемінативів в українському словникарстві ХХ–ХХІ ст. *Slavia Orientalis*. Т. LXX, NR 2, 2021. С. 421–441.
3. Боярчук О. С. Лексика і фразеологія української ділової мови у словниках ХХ – початку ХХІ століть : монографія. Київ : Наукова думка, 2023. 288 с.
4. Боярчук О. С. Сучасні тенденції в українській офіційно-діловій лексикографії. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство* : у 2-х ч. 2011. №3. Ч. 2. С. 190.
5. Брус М. П. Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 12–24.
6. Брус М. П. Сучасна фемінізація української мови в соціолінгвістичному вимірі. Рецензія на: Архангельська А. М. *Femina cognita*. Українська жінка у слові і словнику. Київ, 2019. *Українська мова*. 2021. № 2. С. 127–133.
7. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. 440 с.
8. Гриценко П. Непроминальний досвід розбудови української мови. Дубровський В. Словник московсько-український. Передмова. Київ: КММ, 2013, С. 3–7.
9. Кубайчук В. П. Хронологія мовних подій в Україні : зовнішня історія української мови. К.: К.І.С., 2004. 176 с.
10. Науменко П. Ю. «Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича у процесах формування культури ділової комунікації : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступеня магістра : спец. 035.01 Філологія (Українська мова та література) / П. Ю. Науменко; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, каф. українознавства і лінгводидактики. Харків, 2021. 70 с.
11. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія : проект / М. Дорошенко, М. Станіславський, В. Страшкевич. Репринтне видання. Друк за вид. 1930 р. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XVI, 248 с.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. *Вибрані праці* : у 2 кн. Кн.1. *Мовознавство* / упоряд. Л. Масенко. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С.26–279.

REFERENCES

1. Arkhanhelska A. (2019) *Femina cognita*. Ukrainka zhinka u slovi y slovnyku: monohrafiia. [Ukrainian woman in word and dictionary]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. – Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 444. [in Ukrainian].
2. Arkhanhelska A. (2021) *Leksykohrafichna fiksatsiia feminatyviv v ukrainskomu slovnykarstvi XX–XXI st.* [Lexicographic fixation of feminatives in Ukrainian lexicography of the 20th–21 centuries] *Slavia Orientalis*. – *Slavia Orientalis*. LXX, 2, 421–441. [in Ukrainian].
3. Boiarchuk O. S. (2023) *Leksyka i frazeolohiia ukrainskoi dilovoi movy u slovnykakh XX – pochatku XXI stolitt.* [Lexis and phraseology of Ukrainian business language in dictionaries of the 20th – early 21 centuries] Kyiv: Naukova dumka. – Kyiv: Scientific Thought, 288. [in Ukrainian].
4. Boiarchuk O. S. (2011) *Suchasni tendentsii v ukrainskii ofitsiino-dilovii leksykohrafi.* [Modern trends in Ukrainian official and business lexicography] *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*: 2 – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Philological Sciences. Linguistics: in 2 parts, 3. 2. 190. [in Ukrainian].
5. Brus M. P. (2022) *Leksykohrafichna interpretatsiia feminatyviv u suchasni ukrainskii literaturnii movi.* [Lexicographic interpretation of feminatives in modern Ukrainian literary language] *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. pr. Khark. nats. ped. un-tu imeni H. S. Skovorody*. Kharkiv. – Linguistic Studies: col. science papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 56. 12–24. [in Ukrainian].
6. Brus M. P. (2021) *Suchasna feminizatsiia ukrainskoi movy v sotsiolinhvistychnomu vymiri.* *Retsenziia na: Arkhanhelska A. M. Femina cognita. Ukrainka zhinka u slovi i slovnyku.* [Modern feminization of the Ukrainian Language in the sociolinguistic dimension. Review of: Arkhanhelska A. M. *Femina Cognita*. Ukrainian Woman in Word and Dictionary.] *Ukrainska mova*. – Ukrainian Language, 2. 127–133. [in Ukrainian].
7. Brus M. P. (2019) *Feminatyvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia: monohrafiia.* [Feminatives in the Ukrainian Language: genesis, evolution, functioning] DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylii Stefanyka». – State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 440. [in Ukrainian].
8. Hrytsenko P. (2013) *Nepromynalniy dosvid rozbudovy ukrainskoi movy.* [The invaluable experience of building the Ukrainian Language] *Dubrov's'kyi V. Slovnyk moskovs'ko-ukrains'kyi. Peredмова*. Kyiv: KMM – Dubrov's'kyi V. Moscow-Ukrainian Dictionary. Foreword. Kyiv: KMM, 3–7. [in Ukrainian].
9. Kubaichuk V. P. (2004) *Khronolohiia movnykh podii v Ukraini: zovnishnia istoriia ukrainskoi movy.* [Chronology of language events in Ukraine: external history of the Ukrainian Language.] K.: K.I.S. – Kyiv: K.I.S. 176. [in Ukrainian].
10. Naumenko P. Y. (2021) «*Slovnyk dilovoi movy. Terminolohiia ta frazeolohiia*» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича у процесах формування культури ділової комунікації. [“Business Language Dictionary. Terminology and Phraseology” by M. Doroshenko, M. Stanislavskyi, V. Strashkevych in the processes of forming business communication culture] *Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody* – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 70. [in Ukrainian].

11. Slovník dilovej movy. Terminolohiia ta frazeolohiia (2018) / M. Doroshenko, M. Stanislavskyi, V. Strashkevych. [Business Language Dictionary. Terminology and Phraseology] Reprintne vydannia. Druk za vyd. 1930 r. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. – Reprint Edition. Printed from the 1930 Edition. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, XVI, 248. [in Ukrainian].

12. Sheveliov Y. (2008) Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): Stan i status. [Ukrainian Language in the first half of the Twentieth Century (1900–1941): State and status.] Vybrani pratsi: u 2 kn. Kn. 1. Movoznavstvo / uporiad. L. Masenko. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia». – Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 26–279. [in Ukrainian].